

ЧАБЫЛБАН

Мин бу бүгүн Чабылбан туһунан абыях тылы этээрибин * кини кинигэлэрин барытын эмиэ ааган көрдүм уонна улаханлык соһуйа санаатым: эдэр даһаны эбит! Илья Дорофеевич Винокуров—Чабылбан 1914 сыллаахха от ыйын 31 күнүгэр төрөөбүт. Кини олобун тиһэх күнэ — 1952 сыл балаһан ыйын 9 күнэ. Бу күн сиригэр кини 38 сыл олоһбут. Баара-суоһа 38 эрэ сыл! Билинни биһиги кэккэ дьонтон хайы-үйэ 15—20 сыл балыс буола охсубут.

Ону баара биһиги — кинитэн хойут төрөөбүт дьон, биһиги эрэ да буолуо дуо, саха ааһааччылары бары даһаны кинини тыыннаах эрдэһинэ улахан саастаах киһи кэриэтэ көрөрбүт. Дьингинэн, оннук саныырбыт сөп эбит. Киһи сааһа кини төһөтө утуйбутунан-турбутунан буолбакка, кини төһө-хачча үлэлээбитинэн кэмнэнэр буоллаһына, — Чабылбан айымньылаах үлэнэн баай, улахан олоһу олоһбут.

Кини кылгас үйэтигэр төрөөбүт норуотугар кинигэ биһирэммит «Ньургустай-Куо», «Акулина», «Манчаары», «Икки ийэ», «Сэрии суолунан», «Улуу Октябрь уолаттара», «Андаһар» диэн поэмалары, «Мобус уонна чыычаах», «Сылгы уонна ынах», «Туллуктай», «Нэтээгэ» диэн поэтической остуоруйалары, үс сүүсчэкэ хоһоону бэчээттэппитэ. Ону тэнгэ атын дойдулар итинэнэ Советскай Союз норуоттарын литератураларын классиктарын, билинни суруйааччыларын үгүс айымньыларын сахалы тылбаастаабыта. Бу ханнык да бэйэлээх уһун олоһу олоһбут киһи мыыммат элбэх үлэтэ.

Чабылбан литератураһа эрдэ кирибитэ. Кини «Чабылбан уоттара» диэн манһайгы кинигэтэ 18 саастааһар, 1933 сыл саһатыгар, бэчээттэммитэ. Онтон, 1935 сыллаахха, иккис улахан кинигэтэ «Дабаан» тахсыбыта. Уон аһыстааһар туспа кинигэлэммит, сүүрбэ биридээһэр иккис сборниктамыт саха суруйааччыта, бука, соһотох кини буолуо.

Бу кэмнэ Чабылбан, сааһынан оһотук соһус эрэри, олох эрэйин-кыһалһатын, күрсүүтүн-күүрээнин билэн кэлбитэ. Кини өссө 15 саастааһар, 1929 сыллаахха, сир түнгэтигин ытар комиссияһа суруксуттаабыта. Маассабай холбоһуктааһын саһаланытыгар Байаһантай улууһугар батараактар комитеттарын председателинэн үлэлээбитэ. Бастакы кинигэтэ тахсарын саһана кини хайы-үйэ педагогической техникуму бүтэрэн, ол техникумугар учууталлы сылдьара. Онон бу кэм-

* И. Чабылбан төрөөбүтэ 60 сылын туолуутугар анаммыт мунһаахха, 1974 с. алтынны 17 күнүгэр, этиллибит тыл.

сын эбии сайдан, тупсан, күүхүрэн испиттэрэ. Ити курдук, соччо оннун була илик да буоллар, аан бастакыттан бэйэ ураты поэтической куолаһынан сагаран поэзияҕа кирии Чабылҕан талаана чэхчы самобитнайын, оригинальнайын, чэхчы күүстээҕин дьэнкэтик көрдөрөр.

1937 сыллаахха «Хоһооннор, поэмалар» диэн поэт үһүс кинигэтэ тахсыбыта. Онно кини 1935—1936 сылларга суруйбут айымньылары түмүллэн бэчээттэммиттэрэ. «Хоһооннор, поэмалар» — бэйэ тустаах поэтической куолаһын бигэтик булуммут, сиппит-хоппут поэт кинигэтэ.

«Хоһооннор, поэмалар» диэн кинигэ, ордук «Ньургустай-Куо» диэн норуот номоҕор олобуран суруллубут романтической поэма бэчээттэниэҕиттэн Чабылҕан саха литературатын биир төһүү үлэһитин быһыытынан киэнник биллибитэ.

Былыргы сахалар ааспыт кэми «халын хаар» дуу, «уот-кураан» дуу дьылынан бэлиэтээн санылларын кэриэтэ, билинги аҕа көлүөнэ дьон олохторугар оннук кирбиинэн Аҕа дойдуну көмүскүүр Улуу сэрии буолбута. Чабылҕан сэрии иннинээҕи эмиэ да үүнүү-өрөгөй дугуйдаах, эмиэ да аана суох алдьархай аагнаан иһэрин күүтэр тыһааһыннаах сылларга «Ньургунун» (1938) уонна «Хоһооннор» (1940) диэн кинигэлэри бэчээттэппитэ. Советскай норуот көңүлүн, кэскилин фашистскай талабырдыттартан көмүскээн кырыктаахтык кыргыһар кэмигэр кини «Саргылаах дойдута» (1944) тахсыбыта. Сэрии кэннинээҕи күүрэннээх үлэ сылларыгар ааҕааччылар поэт «Ыраах айан» (1948), «Биһиги күннэрбит ырыалара» (1952) диэн кинигэлэрин туптутара. Чабылҕан тыһааһына бэчээттэппит кинигэлэрэ итинниктэр.

Билигин, поэттар сыллата ахсын кэриэтэ саҕаттан саҕа сборнигы таһаартарар кэмнэригэр, ити кинигэлэр ахсааннара аҕыйах курдук көстүөн сөп. Ол эрэри, дьолго диэххэ дуу, суруйааччы үлэтин суолтата кини төһө элбэҕи бэчээттэппитинэн быһаарыллыбат, кини хайдах суруйбутунан быһаарыллар. Олоҕу ойуулааһына далааһыннааһынан, диригинэн, боччумнаахтарынан ити кинигэлэр тахсыылара Чабылҕан тус бэйэтин айар үлэтигэр эрэ буолбакка, саха советскай поэзиятыгар бүтүннүүтүгэр бэлиэ түгэннэр этилэр. Ол иһин даҕаны ити кинигэлэргэ түмүллүбүт хоһооннор, поэмалар Чабылҕаны бэйэтин кэмигэр биир саамай киэнник аабыллар, ылланар биллиилээх поэт оҥорбуттара. Онон биһиги туох да омуннааһына суох этиэхпитин сөп: саха норуота Чабылҕан поэзиятын биһирээбитэ, кини бастын айымньылары бэйэтин духовнай кылаатыгар ылыммыта диэн. Норуот үгүс үйэлэр усталарыгар сүүмэрдээн-сүүмэрдээн, ылбаан-ылбаан муспут уонна мунһар күндү баайыгар кырыпах да саҕа кылааты киллэри — ханнык баҕарар айар үлэһиккэ үрдүк чиэс, сүҥкэн хайҕал. Оннук кини аата улахан ытыктабыллаахтык, барҕа махталлаахтык ааттаных тустаах.

Чабылҕан поэзията норуот сүрэхтэр истинник тийбит, умнуллубат үһүн үйэлэммит төрүтэ туохханы?

Поэт саамай кэнэки кинигэтин «Биһиги күннэрбит ырыалара» диэн ааттаабыта. Ити тылларга поэт айар үлэтин бүтүннүүтүн ис номоҕун бэргэн характеристиката бэриллэр. Кини биир кинигэтин эрэ буолбакка, туох-баар суруйууларын барытын мунһан да баран, итинник ааттаахха сөп. Чабылҕан бэйэтин кэмин ырыаһыта этэ. Бэйэтин кэмин бары тыһын боппуруостара — тыа сирин холбоһуктааһын, олоҕу социалистическайды уларытан тутуу күүрэнэ, фашистары урусхаллыыр иһин кырыктаах кыргыһы, сэрии кэнниттэн Ийэ дойду күүһүн-уоһун хангатар туһугар дьулуурдаах үлэ — ити барыта Чабылҕан айымньытын сүрүн ис номоҕо буолбута. Онон поэт кинигэлэрэ төрөөбүт республикабыт отутус сыллартан биэс уонус сыллар саҕаланыларыгар диэри олоҕорбут олоҕун поэтической летописьна буолан көстөл-

лөр. Билэн турар, Чабылбан поэтической талааныгар уһаарыллыбыт, кини харабын уотунан сырдатыллыбыт, кини сүрэбин сылааһынан сыдыаайыллыбыт летопись. Төрөөбүт норуотун кытта биир суолунан биир тэнгэ хаамсыбыт, биир үөрүүнэн үөрсүбүт, биир хомойуунан хомойсубут ырыаһыт эрэ итинник айар кыахтаах. Уонна, кылаабынайа, Чабылбан бэйэтин кэмин, бэйэтин үөлээннээхтэрин, кинилэр үлэлэрин, охсуһуулары, кинилэр бабаларын, дьулуурдарын чабылхайдык, атыт-тартан уратытык дьүһүннээн көрдөрбүтэ. Ону агардас поэт ыланар ырыаларын да санаатахха үчүгэйдик өйдүөххэ син. Сэри иннинээҕи кэм туһунан абыннаһытына, биниги кулгааһытыгар «энсиллэ сытар эбэбит Лена» («Лена») эбэтэр «эниэ күөх отун үрдүнэн иһэр» ыччаттар («Дьоллоох оҕо саас») тустарынан ырыалар дьизэрэйэ түһэллэр. Сэри сыллара «хара тынан, толоонунан хайыһардар дайалларын» («Хайыһар»), «Днепр тымны долгуннарын туоруур саха уолун» («Герой туһунан ырыа») туһунан ырыа буолан дуораһыйар. Сэри кэнинээҕи кэм туһунан өйдөбүлбүт «туһаарар Туймаадам таманын кинигэр туругуран турабын, Якутской куоратым!» («Якутской куорат») эбэтэр «Олох дьолун оноро эйэ иһин охсуһабыт» («Эйэ иһин охсуһуу») диэн умнуллубат строкалардаах ырыаба кубулуйаллар. Ити ырыаларга тустаах кэмнэр күрсүүлэрэ-күүрээһинэрэ, уоттара-төлөннөрө, санаалара-иһиилэрэ, этэргэ дылы, өгнүүн-дьүһүнүүн, сыттыын-сымардыын субу баарды биллэр.

Мань тэнэ «Чабылбан поэзиятын биир туспа биһирэбиллээх өттө олобу инникилээн көрүү, мэлдьи кэлэр кэскилгэ умсугуйуу буолар,— диэн бэрт сөпкө бэлиэтэбитэ критик Г. Васильев «Поэт кэриэһигэр» диэн ыстатыйатыгар — ...ханнык да баар чаччыны, түгэни олохтон ылан кини туойбутун иһин, туой сайдар, үүнэр өттүн ис сүрэбиттэн иһээн, онон тыннаан айар обраһын киэргэтэр, килбиэннир этэ». («Кыым» 1964 с., от ыйын 30 күнэ, № 177).

Бэйэтин кэмин долгутуулаахтык, күүстээхтик ойуулаабыт художник айымньыта үөлээннээхтэригэр эрэ буолбакка, кэлин үөскүүр көлөнэлэргэ да кэрэхсэтэр кэскиллээх.

Чабылбан поэтической талаанын иккис бэлиэ өттүнэн кини кырдыксыт лирическэй тына буолар. Эпос, лирика хайата да үчүгэйдэр. Онон эпическэй поэт дуу, лирическэй поэт дуу ордугун туһунан мөккүөр баар буолуон да сатамат. Ол иһин мин манна Чабылбан кырдыксыт лирик эбитэ кини талаанын биир күүстээх өттө буоларын ордук тоһоҕолоон этэбин.

Кини өйө-санаата, кини иһиитэ этиэхтэн эгэлгэ элбэх өрүттээх, үтүмэн үгүс өгнөөх-дьүһүннээх. Наар үөрэн өгдөрөһүү, күлэн күлэрэстии сылдьар, хаһан да саараннаабат, туохтан да туоххаһыйбат кини, бука, бүтүн аан дойду үрдүнэн суоҕа буолуо. Баар да буоллабына, оннук кини соччо бөрөкүтэ суоҕа чаччы. Ол да иһин эттэҕэ Владимир Маяковскай: «Кто постоянно ясен, тот, по-моему, просто глуп».

Уус-уран литература үчүгэйтэн үөрэр, куһаҕантан хомойор, соробор өрөгөйдүүр, соробор мунчаарар, ардыгар ыллыыр, ардыгар ытыыр — быһата тыннаах, толору олоһунан олорор баай дууһалаах советскай кини обраһын айар соруктаах. Бу обраһы кырдыктаахтык айар туһугар художник күн аныгар баар бары өгү-дьүһүнү туттуох тустаах. Ону аһан, кини өйүгэр айбыт мөссүөнүн кумааһыга түһэрригэр эрэйиллэр өг-дьүһүн урут айылбаҕа букатын суох эбит да буоллабына, кини оннук өгү-дьүһүнү бэйэтэ айдабына эрэ сатанар.

Чабылбан Ийэ дойду мунура суох кэрэтин, олох олорор, үлэлиир, айар-тутар дьолун, эдэр сүрэхтэр таптаһар, добордохор үөрүүлэрин тустарынан истин, сылаас, сырдык тыннаах үгүс лирическэй хоһоонору суруйбута. Ол хоһоонортон Сахабыт сирин сайаҕас салгына

итинэн илгийэргэ дылы, үөрэр-көтөр сүрэх дыкти сылааһа биллэргэ дылы:

Сайынгы сарсыарда күөх тынан
Эн биһи сиэттиһэн иһэбит.
Оо, бэрдизэн бу тыыннаах хартыына,
Уйгулаах бу сайын ийэбит!

Сэбирдэх сирэмин чиэрэстээн,
Күөх оту солотуу көмүстээн,
Киэн, ыраас халлааным үрдүттэн,
Оо, күнүм уота күлүмүрдээ!

Ырыаһыт чыычаахтар тыллара
Күөх тунаары көччүтэннэр!
Сарсыарда сайабаас тыаллара
Санааба, сүрэххэ киирдиннэр!.

(«Эн биһи сиэттиһэн иһэбит»)

Партия суруйааччылартан олобу кырдыктыахтык көрдөрөрү мэлдьитин модьуйар уонна модьуйар. Ол гынан баран Чабылбан үлэлэбит кэмигэр литературнай критика, «конфлига суох суруйуу» эгин курдук ол-бу «теорияларынан» сылтанан, айымныга наар үрүң, сырдык кырааскалары эрэ туттарга суруйааччылары туһулуура, олоххо баар утарсыылары, күлүк өттүлэри ойуулааһыны советскай кэми киртитии, ону ааһан холуннарыы кэриэтэ сыаналыыра.

Төһө да итинник, кэлин ааттаммытынан, «олобу дуйдаан көрдөрүү» эрэйиллэрин үрдүнэн, дыин талааннаах художниктар социалистическай реализм төрүт принцибиттэн — олобу кырдыктыахтык ойуулааһынтан туораабат этилэр. Ити Чабылбан лириказыгар итэбэтиилээхтик көстөр. Поэт кинигэлэрин арыйдаахтына үтүөбэ, кэрэбэ умсулбаннаахтык тардыһар, тапталга, добордоһууга аһаас сүрэхтээх, куһаҕантан куруйар, албаһаатабына айманар уйан дууһалаах киһи тыыннаах мөссүөнэ күөрэйэн кэлиэбэ. Быһатын эттэххэ, бэйэтин көлүөнэтин обраһын ойуулуругар поэт эгин-эгэлгэ кыраасканы туттубута, киһи уйулбатын истин ийиилэрин нарыннык-намчытык, долгугуулаахтык хоһуйбута. Итиэннэ ардыгар өй-сүрэх айманытын, дууһа хараастытын ойуулаабытын иһин, поэт хаһан да мунур хараҥа санааба хаайтарбат этэ, үтүө өрөгөйдүүрүгэр, хомолто хоттороругар бигэ эрэлэ өтө биллэрэ. Ол кини поэзиятын бүтүннүүтүн сырдык оптимистическай тыынныыра. Итинниктэр, холобур, поэт «Мичилийэ күлэ састыг...», «Оо, аптаах айыы түүл дьоло», «Санньыйа истэбин иэрийэ күлэргин», «Үйэлээх сааһым доборо», «Биир үөрүүнэн, биир эрэйинэн», «Эн сиргиттэн ыраах», «Эдэр саас эргийбэт эриэккэһин» курдук муостан чочуйбуттуу энкилэ суох тупсабай формалаах, киһи кутун-сүрүн уйдаытар номохтоох хоһоонноро.

Манна даһатан мин поэт олох уустук көстүүлэрин, кэм ыарахан түгэnnэрин кырдыктыах дьүһүнүн бэрт аһыйах строкаба түмэн этэн кэбиһэр дыкти күүһүн бэлиэтиэхпин баһарабын. Коммунистическай партия Киин Комитета биһиги дойдубут олобор үөскээн сылдыбыт личноска сүгүрүүүү ыар содулларын сытытык критикалаан, нуруокка аһаһастык кэпсээбитэ. Ити кэм биир саамай түктэри өттүн — бэйэ-бэйэбэ эрэнсибэт, итэбэйсибэт буолуу тымны тыынын туһунан ким да иһиллэрдик этэ-саһара илигинэ саһа литературатыгар, мин санаабар, аан бастакынан, бука, Чабылбан саһардаба. «Эн эйэбэс сүрэх санаабынан» диэн хоһоон туһунан этэбин мин. Хайдахтаах үлүгэр айманан, хараастан, киһи киһини итэбэйэригэр, киһиэхэ эрэнэригэр төһөлөөх үлүгэр имэnnээхтик баһаран суруйбута буолуой кини бу строкалары:

Эн эйбэс сүрэх санаабынан
Сылдыргын сымыйарбаан,
Кийи итэбэйбэт буоллабына,
Доҕочукаам, ыарахан!

Эн дьолунг биир омоон суоллаабынан
Дьон ымсыгыта сайыһан,
Эйигин сойуолуур буоллабына,
Доҕочукаам, ыарахан!

Түөскэр курус мунга туоллабына,
Түүк санаа—түүгнү хаххан—
Дьөлө охсон уулуур буоллабына,
Доҕочукаам, ыарахан!

Дэ бу иһин — советскай кийи модун күүһүгэр, сырдык дьулуургар, үтүө санаатыгар, ыраас сүрэбэр мунура суох эрэнэрин, итэбэйэрин, ону истинник иэйэн хохуйарын, үрдүк үгэр танарата — поэзия иннигэр тинэбэр тийэ чизинэйин, кырдыксытын иһин саха норуота Чабылбан поэзиятын биһирээбитэ.

Чабылбан киэн билиилээх, үрдүк культуралаах кийи этэ. Кийи атын дойдулар уонна нуучка классическай, советскай литератураларын үчүгэйдик билэрэ, бэйэтин кэминээби советскай поэзия бүтүннүүтүн ис номох, форма өтгүнэн ситиһиилэрин кэтиирэ, чинчийэрэ, үөрэтэрэ. Уонна онтукатыттан сахалыы национальнай поэзияҕа хабааннаах түгэннэри айымньылаахтык туһанара. Онон төрөөбүт поэзиятын, холобура, жанр, ритм, рифма, ойуулуур-дьүһүннүүр ньыма өтгүнэн биллэрдик байыппыта. Быстахтык ыллахха, романсы, оданы, элегияны сахалыы аан бастаан кийи суруйталаабыта.

Ситиһилибитинэн хаһан да уоскуйбат буолуу — Чабылбан айар үлэтин принциптэриттэн биридэстэрэ этэ. Кийи литературнай үлэтин былаһын тухары поэтическай эксперименнэринэн дьарыктаммыта. Кийи айымньыларыгар тугу эрэ көстө илиги көрдүүр тенденция мэлдьи баара. Кийи хас суруйуутугар кийини соһутар, сөхтөрөр улахан суох буоллабына, мун сатаатар, кийини сонурбаттар эпитет, метафора дуу, рифма дуу хайаан да баар буолара.

Поэт эдэр эрдэбинэ соробор дэбигис кыайан өйдөммөт иирчэх-баарчач образтардаах хоһооннору суруйталыыра. Холобур:

Нам налы сыһы иэнин
Сириэдитэр сибикитин,
Нарын оһуор сибэккитин
Сиэригэр кистиир кэмэ
Оҕо сааспын наскытан
Улугурдан ааспыта.

(«Дэриэбинэм»)

Манна туох кэм эбитин, туох тугу тоҕо «наскыппытын», «улугур-пугун» ылбычча өйдүүр күчүмэбэй. Эбэтэр поэт маннайгы кинигэтигэр «Уруккуну өйдөбүл» диэн кыһыл сэрииттэр тустарынан хоһоонугар маннык строфа баар:

Субу бааллар супту ытар,
Субай хаанынан уста,
Сомуогу гарда сытар
Сор дьоллоох байыастар.

Оччотооҕуга бу «сор дьоллоох байыастар» бэрт үгүс кийини соһуппуттара: сор буолуо ини, дьол буолуо ини! Ол эрэри болбойон санаан көрдөххө, итини син ылыныахха да сөп эбит. Кыһыл байыастар үлэһит норуот туһугар кыргыһан сору көрөллөрө — ол кийилэр

үрдүк дьоллоро буоллаҕа дии. Оннугун да иһин ис суолталарынан адьас утарыта турсар «сор» уонна «дьол» диэн тыллар биир өйдөбүлү биэриэхтээх гына дьүөрэлэспиттэрэ хайаатар да уратытык этэ сатыыртан төрүттээбэ чэхчы.

Чабылҕан айар талаана сайдан, ситэн, кинигэттэн кинигэ ахсын наһаа уустугурдуллубут образтартан, иирчэх-баарчак этиилэртэн улам босхолонон испитэ. Кини хоһооноро ордук тэттик, тупсаҕай форма-лаах, дьэҥкэ тыллаах-өстөөх, чопчу, боччумнаах санаалаах буолбутара. Бу формальной көрдөөһүннэринэн үлүһүйэр сорох эдэр поэттарга үтүө холобур, үчүгэй үөрүйэх буолуон сөп.

Улахан поэтической культура Чабылҕанга нуучча литературатын классиктарын чулуу айымньыларын туйгундук тылбаастыыр кыабы биэрбитэ. А. Пушкины, М. Лермонтовы, Н. Некрасовы, М. Горькайы, В. Маяковскайы сахалыы сангардыбыт үрдүк өгө биир бастакынан киниэхэ тиксэр. Чабылҕан бу үлэтэ, нууччалыыттан сахалыы тылбаастыырга нууччалыы, сахалыы игнибэккэ добдугураччы сангарар эрэ кэрэгэин, маныха айар талаан, улахан поэтической культура булгуччу наадатын туһунан этэр.

Суруйааччы, критик Н. Н. Павлов уон сыллааҕыта Нам оройуонун хаһыатыгар («Ленин суола», 1964 с. от ыйын 20 күнэ, № 90) Чабылҕан туһунан кыракый ахтыыны бэчээттэппитэ. Николай Николаевич поэкка өлүөн биир хонук иннинэ сылдыбыт. Ол тигэх көрсүһүүлэригэр Чабылҕан эппит:

— Өлөн эрэбин. Туһалаатым дуо, Ньюкулай? Дьол диэн — норуокка туһа...

Бүгүн биһиги ис сүрэхпиттэн долгуйан туран этэбит:

— Чабылҕан! Эн төрөөбүт норуоккар, кини уус-уран литературага сайдытыгар улахан туһаны онорбутун. Ол иһин эийэхэ барҕа махтал, умнуллубат кэриэс буолуохтун!

Софрон ДАНИЛОВ

Алтынны, 1974 с.